

УДК 811.161.2'38 (477. 63)

Мельник Н. Г.

кандидат філологічних наук, доцент
Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «КНУ»

ПРОЗОВІ НАРАТИВИ: ДИНАМІКА ТРАДИЦІЇ

(на матеріалі фольклору Дніпропетровщини)

У статті досліджуються традиційні риси народних оповідань про голод 1921-1922 рр., 1932-1933 рр., 1946-1947 рр. Акцентовано увагу на змісті та структурних особливостях народних оповідальних жанрів, які репрезентують народну концепцію історичних подій. Результати дослідження свідчать про активне побутування названих творів у межах традиції та фольклоризацію фактів усної історії.

Ключові слова: традиція, народне оповідання, народна концепція, історичні події, фольклоризація.

В статье исследуются традиционные черты народных рассказов о голоде 1921-1922 гг., 1932-1933 гг., 1946-1947 гг. Внимание акцентировано на содержании и структурных особенностях народных повествовательных жанров, которые представляют народную концепцию исторических событий. Результаты исследования свидетельствуют об активном функционировании названных произведений в пределах традиции, а также о фольклоризации фактов устной истории.

Ключевые слова: традиция, народный рассказ, народная концепция, исторические события, фольклоризация.

The article is researched the traditional features of folk stories and legends about starvation of 1921-1922, 1932-1933, 1946-1947th. The author focuses on semantic and structural peculiarities of folklore genres that reflect people's concept of tragic historical events of the twentieth century. Studies indicate active existence of these works within traditions and folklorization facts of unwritten history.

Keywords: tradition, folk story, people's concept, historical events, folklorization

Народні твори про голодомор – найсумніша сторінка історії українського народу, свідчення його трагічної долі. Попри численні спроби радянської терористичної машини замовчати правду про голод, «окозамилування» соціалістичними «звершеннями», народ зберіг її у своїй пам'яті і передав нащадкам.

Питання жанрової приналежності, включення усних наративів до історичного, етнографічного чи фольклористичного дискурсів є досить складним, адже, як зазначає сучасна дослідниця Л. Іваннікова, «під «усною історією» українські вчені розуміють одну з форм існування історичної пам'яті, частину живої усної традиції народу, власне, фольклоризовану історичну реальність, трансформовану згідно з традиційним її сприйманням. Тобто йдеться власне про предмет дослідження, який в уявленні українських учених сягає значно ширше і глибше за біографічні спогади окремих людей, охоплює і висвітлює значні періоди життя й долі народу» [Іваннікова 2014:59].

Так, С. Мишанич, визначаючи провідні риси усного оповідання, вказує на те, що воно характеризується «високим ступенем рухливості, взаємопроникненням, відсутністю структурної стабільності, властивої тому чи іншому жанру художньої системи. Виникнувши на межі побутового мовлення, використовуючи елементи традиційних зображальних засобів, багато оповідань у процесі побутування,

повторення (спочатку – в межах репертуару одного носія) набувають певної стійкості, втрачають ознаки, властиві безпосередньому емоційному вислову, обростають домислом, і тоді ми стикаємось із перехідними різновидами народної прози, із фактами міжжанрової дифузії» [Мишанич 1983:312].

На думку багатьох науковців, *«народні оповідання-сповіді про колективізацію, голод, репресії, як сучасні новотвори, децю не вписуються в усталену систему жанрів українського фольклору. Тому й не дивно, що виникає дискусія щодо їх ідентифікації <...>, але це також явище тимчасове, і, можливо, незабаром буде знайдено точніший термін для означення саме цих творів (крім традиційних «оповідання» («оповідь»), «меморат» («спогад»), «переказ», «свідчення»» [Іваннікова 2014].*

Попри неоднозначність жанрової дефініції названих творів, їх високі емоційність та інформативність, глибина осмислення трагічних подій ХХ століття на Україні, структурно-змістові характеристики свідчать про належність до національної традиції.

Нами проаналізовано тексти народних оповідань, меморатів, переказів про голодомори 1921 р., 1932-1033 рр., 1946-1947 рр., які було зібрано під час проходження студентами філологічного факультету Криворізького педагогічного університету (тепер Криворізького педагогічного інституту) фольклорної практики, а також власні записи авторки, зроблені протягом 2000-2014 рр. Переважна частина творів присвячена трагічним подіям, що відбувалися на Дніпропетровщині. Також є ряд текстів, у яких ідеться про голодомори в інших регіонах, звідки пізніше доля закинула оповідачів на Криворіжжя (Львівська, Житомирська, Миколаївська, Кіровоградська, Запорізька, Харківська області тощо). Аналіз таких зразків дозволяє побачити картину цього економічного, політичного, соціального, психологічного лиха в багатоманітності його виявів.

Особливістю досліджуваних текстів є те, що, присвячені подіям трьом голодоморів (1921-1922, 1932-1933, 1946-1947 років), об'єднані спільними мотивами («як забирали хліб»; «пошуки їжі»; «покарання за спробу врятувати свою родину від голодної смерті», «зовнішній вигляд голодних людей», «смерть», «аморальність членів «буксирних бригад» тощо), та традиційними формулами висловлювань, побудови нарації, вони можуть бути віднесені до різних жанрів: оповіді про 1921; 1932-1933 рр. – як фабулати, 1946-1947рр. – як меморати. Події 1946-1947 рр., як правило, зберігаються в пам'яті очевидців, адже, час їх народження (1934-1941 рр.) зумовлює можливість свідомого сприйняття та оцінювання фактів реальної дійсності та спогадів про них. Тексти записів про голодомори 1921; 1932-1933 рр. мають всі жанрові ознаки переказів, оскільки інтерпретовані, як мінімум, двома поколіннями оповідачів. Така жанрова дефініція є логічною, адже як зазначає Л. Іваннікова, *«у формі меморату передають свої розповіді очевидці подій, їхні ж діти та онуки розповідають якісно нові, з іншим художньо-стилістичним забарвленням твори, що належать уже до історичних переказів і ґрунтуються не на власних спогадах, а на тому, що чули від своїх батьків, родичів, односельців»* [Іваннікова 2014].

Іноді маємо справу з текстами, які містять інформацію про події, обмежені досить великими часовими рамками. Так у спогадах І. Є. Світличної, 1912 р.н., мешканки с. Кут на Дніпропетровщині йдеться про голодомори 1921-1922 рр. та 1932-1933 рр. Довголіття (на час запису твору респондентці було 90 років), великий життєвий досвід дали змогу оповідачці не лише викласти події в хронологічній послідовності, але й у результаті порівняння визначити їх провідні спільні та відмінні риси, узагальнити та систематизувати факти дійсності. Маємо справу з наративом, який, за словами дослідниці О. Савченко відображає *«особистісний досвід суб'єкта, і <...> дозволяє його структурувати, усвідомлювати і перетворювати»* [Савченко 2014]. Так нараторка,

переживши голодомори, аналізує події, використовуючи опозицію: страшний голод (1921р.) / не страшний голод (1933р.), відштовхуючись від долі власної родини.

Текст можна поділити на сюжетні сегменти: **голод 1921-1922 рр.; 1932-1933рр., «правління» Л. Брежнєва.** Події голоду 1946-1947 рр. оповідачкою не відтворені. Не вдаючись у глибинний політичний та соціальний аналіз радянської доби, респондента вимірює власне та народне буття, обравши точкою відліку екзистенційну проблему «життя – смерть»: *«У 1921-ому був дуже страшний голод, багато людей повмирало. Забирали в людей все підряд. У нас у хаті стояла квасоля в чавунці, то й ту забрали <...> Їли люди все, що могли знайти. Копали коріння рожжи, чистили, мили, муку мололи і з неї ото пекли. Помню ми з братом нарвали дві корзини лободи, перетовкли її, змішали з рибою і пекли в печі нарпалоди, а їсти хочеться, бо без хліба весь час їсти хочеться. Часто люди їли собак, котів, жаб їли, а щоб людей їли – не бачила, не чула. Хоча в сусідки було повмирали чоловік, дочка, мати, то бачили в сніні ногу дівчини обрубану по коліно, то це я сама бачила <...>»* [Матеріали з домашнього архіву Н. Мельник, далі – Д.а.].

Говорячи про події 1932-1933 рр., І. Є. Світлична зазначає: *«В 1933-ому році голод не такий страшний був, як у 22-ому, бо люди вже знали, що таке голод і колгоспи були. Той там достане, той вкраде якись мішок зерна, заховає. А тоді пізно вечером ходили забирать з схованки. Ми не дуже голодували. Було в нас дві корови, то як почали в людей все забирать, то Пилип (чоловік – Н. М.) одну корову в кукурудзу заховав. То ми були з коровою. Робила я тоді біля коров, коли вкраду жменьку дерті та принесу дітям (а дітей у мене було своїх троє, ще й чужих виховували), то зварю їм каші з дерті на молоці і їдять <...> А люди голодували. Весною було, як тільки появлялася трава, калачики, люди лазили і діти лазили по вулицях паслися. І умирало багато, було прийдеш, а*

воно так дивиться і, мабуть, неділки зо дві-три отак лежить, дивиться і пухне <...>» [Д. а.].

На думку Л. Іваннікової, *«в усній традиції усноісторичний та фольклорний наратив – «активно взаємодіють, – збагачують і живлять одне одного, взаємодоповнюють, з різних боків розкриваючи одне й те саме явище. Спогад однієї людини не є колективним надбанням, а отже, й не є фольклором – але функціонуючи в межах усної традиції, він поступово здобуває ознаки фольклору» [Іваннікова 2014:65].*

Важливим, на нашу думку, є питання про часове маркування названих наративів. Як правило, у таких текстах час – суб'єктивна величина, адже вимірюється найяскравішими спогадами оповідача, подіями, що найбільше його вразили. Так І. Є. Світлична після розповіді про голод 1932-1933 рр. переходить до 1960-1970 рр: *«А як прийшо Брежнєв, то жити луче стало, голоду вже не було, їсти було що, хоч не у волю, а не голодували».*

Стиль оповідей уривчастий і свідчить про переважне застосування народними оповідачами односкладних безособових та неозначено-особових речень, як засобів експресивного синтаксису (типу *«Жили бідно»*; *«Погано харчувалися»*; *«Часто ввечері хотілося спати, та неможливо спати, бо голодні лягали, не можна було заснути»*, *«Було дуже строго»*). Це логічно з огляду на мету наративу – підкреслити дію як факт. Як правило, домінує психологічний тип наративної структури.

Зміст спогадів Л. Ф. Ворони, 1925 р.н., мешканки м. Кривого Рогу свідчить про аналітичне мислення оповідачки. У творі йдеться про парадоксальність ситуації, оскільки с. Корулька на Харківщині, де жила в 1930-ті роки жінка *«бідним...ніколи не було»*. Меморат містить різкі оцінки діяльності радянської влади, свідчить про глибоке розуміння народом справжньої сутності та нелюдської жорстокості уряду по відношенню до звичайних людей: *«Наближався 1932 рік з його знаменитим законом про*

охрану соціалістической собственности. Нам і в голову не прийшло, для чого такий драконічний закон красной Москви творився <...> Сказати, що врожай в 1932 році був поганий не можна, бо він був вищий за середній. Коли почалась молотьба, то зерно забирали у моїх батьків просто з-під молотарки. Зерно везли у село Гусарівка, зсипали його в одну велику купу, охороняли. Навіть те місце, де воно лежало, обнесли колючою проволокою. Також там були сторожові вівчарки. Злі такі. На людей кидалися <...> Коротше кажучи, той, кому було намічено вмерти з голоду, мусив вмерти, а не стригти колоски, бо інакше дістанеш кулю в лоба <...>» [Д. а.].

Записані у ХХІ ст. прозові наративи про голодомор не лише демонструють народну концепцію подій, що суперечить офіційним версіям, а й свідчать про життєвість фольклорної традиції. На думку вчених, фольклор твориться «в процесі трансляції і трансмісії, шляхом фольклоризації конкретних спогадів, розповідей очевидців, тобто усноісторичних наративів» [Іваннікова 2014:63].

Фольклоризація усноісторичного наративу, як відзначають сучасні науковці, є головним механізмом «збереження історичної пам'яті народу протягом багатьох століть» [Іваннікова 2014:66].

Проблема фіксації та дослідження народних творів про голодомор сьогодні набирає ознак морально-етичної валідності, оскільки, як слушно зауважує Л. Іваннікова: «Зараз уже настає той момент, коли усні меморати перестають бути власне документальними свідченнями, що важливо для істориків, а переходять в інший статус – фольклорний. Мине ще деякий час – і цей фольклор уже не буде документальною базою для історії України, тому для істориків важливо саме зараз зібрати цей неоціненний першоджерельний матеріал. А для фольклористів цей матеріал буде цінний завжди. Він є мірилом нашої національної і людської гідності» [Іваннікова 2014].

Сучасний український гуманітарний простір характеризується посиленням інтересу до проблем нації, прагненням зрозуміти причини історичної долі та перспективи подальшого розвитку нації. До того ж активне побутування прозових новотворів ХХ століття зумовлює необхідність їх фіксації та аналізу, окреслює нові обрії фольклористичних досліджень усних наративів про голодомор.

БІБЛІОГРАФІЯ

Іваннікова 2014 – Іваннікова Л. Фольклоризація усної історії як механізм збереження історичної пам'яті народу / Людмила Іваннікова / Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування: Колективна монографія / [за редакцією доктора філологічних наук, професора М. К. Дмитренка] – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2014. – С. 58-68.

Іваннікова 2014 – Іваннікова Л. Усні меморати про голод: проблема побутування та фіксації / Людмила Іваннікова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mos572.ru/dokumentalnye-svidetelstva/193-usni-memorati-pro-golod-problema-pobutuvannya-ta-fiksatsiji?limitstart=0>.

Кузьменко 2005 – Кузьменко О. Фольклорні особливості народних оповідань про голодомор (на матеріалі власних записів із Вінниччини) // Відлуння голодомору-геноциду 1932-1933. Етнокультурні наслідки голодомору в Україні / За ред. Р. Кирчіва та О. Романіва. – Львів : Вид-во НТШ, 2005. – С. 90-95.

Мишанич 1983 – Мишанич С. В. Біля джерел фольклорної прози / С. В. Мишанич // Народні оповідання [Упоряд., прим. С. В. Мишанича]. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 15-62.

Савченко 2014 – Савченко О. Наративний аналіз як засіб дослідження досвіду на особистісному рівні / Олена Савченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/4962>